

Az alábbi sorok szerény segítséget igyekeznek nyújtani olyan jogtörténészek számára, akik – számos egyéb kutatási területük mellett – az ókori Izrael jogának vizsgálatát is kutatásaik körébe kívánják bevonni. Ha valakinek ilyen szándéka van, bizonyosan széles terület áll előtte, ahol vizsgálódhat, és értékes eredményeket érhet el!

a) Nyilván először arra kell gondolni, hogy az izraeli törvényhozás nem állt elszigetelten kora legiszlatív hagyományaiiban, s kitekintéssel kell lenni az egész ókori kelet jogalkotására – még akkor is, ha a bibliai anyag régtől fogva ismert, s az ókori keleti dokumentumok csak később jutottak tudomásunkra. A vizsgálódásból mindazonáltal egészen biztosan nem hagyható ki Ur-nammu törvénye, Esnunna törvényei, Hammurápi kódexe, valamint a hettita, a közép-asszír és újbabiloni törvények sem.¹ Arra mindenképpen figyelni kell, hogy ezek a dokumentumok elég széles körű jogi tevékenységet tárnak elénk: a szokásjog szentenciáinak gyűjteményét éppúgy megtalálhatjuk bennük, mint (hogy az ellenkező véglelet említsük) a kor szinte már akadémikusnak tekinthető jogtudományát.² Bibliai tudós számára természetesen az a legérdekesebb, ahogy a nemzetközi jogi tradícióba illeszkedik az izraeli jog; sokrétű, érdekesítő eredményeket hozott már eddig is a kutatás!³

b) Természetesen az Ószövetségben fellelhető törvénykönyvek vizsgálata változatlanul fontos, s állandóan új eredményeket ígér. Külön érdekesség, hogy a *Pentateuchos* (Mózes 5 könyve) három nagy törvénykönyvet is megőrzött számunkra – mintha csak egy jogtörténeti antológiát akart volna elénk tárni! Ennek okáról majd alább ejtünk még néhány szót, most csak annyit, hogy a *Szövetség könyve* (2Móz 21–23) a Kr. e. 8. századból származó, legrégebbi törvénykönyv.⁴ A deuteronomiumi törvény (5Móz 12–26) bizonyosan a Kr. e. 7. század utolsó harmadára nyúlik vissza, s dokumentálja azt a nemzeti megújulást, reformot, amelyet Izrael az asszír fennhatóság megszűnése után hajtott végre.⁵ Végül pedig a papi törvény (2Móz 25–3Móz 27) komplex módon a babiloni fogságból hazatértek számára kíván jogi eligazítást nyújtani.⁶ Világos, hogy a három törvénykönyv között átfedés

Karasszon István

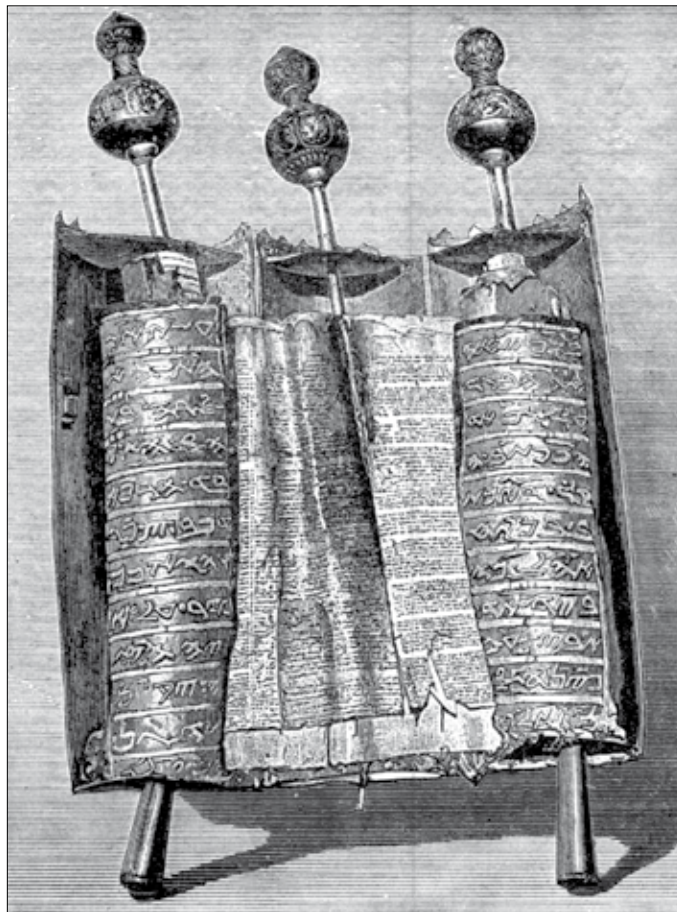
A legiszláció folyamata az ókori Izraelben

is van, de azt is nyomon követhetjük, ahogy az egyes rendelkezések a századok során alakultak – kétségkívül a konkrét élet változásait követve.

c) Jogi természetű szövegeket természetesen nem csak a törvénykönyvekben találhatunk! Prófétaí vagy lírai szövegek is tartalmazhatnak idézeteket egyes jogi szentenciákból, de történeti könyvek is beszélhetnek el olyan eseteket, amelyeknek háttérében valamilyen jogszokás, esetleg akár konkrét jogi eljárás is állt.⁸ Ez aligha meglepő, hiszen a jog a társadalom életét akarja szabályozni, így gyakorlatilag minden szöveget olvashatunk ilyen szemmel is. Arra az egy szempontra mindazonáltal ügyelni kell az olvasónak, hogy a felvilágosodás előtti szövegek esetében a szekuláris hatalomgyakorlás és a vallás még nem vált szét – ez természetesen az ókori Izraelre is érvényes, s ennek példáját szintén látni fogjuk lejjebb.

d) Külön téma lehetne a jogi szervezet vagy a szervezetben helyet foglaló személyek jogi kompetenciájának kérdése, illetve ezek viszonyulása egymáshoz. Anyag ugyan itt is van, de sajnos csak indirekt módon jutunk hozzá, értve ezen, hogy olyan szövegekről lehet szó, amelyek voltaképpen nem erről a témáról értekeznek, hanem csak véletlenszerűen tesznek említést a számunkra érdekes jogi helyzetről.⁹ Talán az egyetlen kivétel

a 2Krón 19,4–11: ez a szakasz konkrétan Jósáfát király reformjáról szól, amelyben a király Júda jogi szervezetét újítja meg a Kr. e. 9. században. Valószínűleg a helyi bíráskodás és a központi (királyi) ítélezés viszonyát kívánta rendezni, ami fellebbezés hiányában eléggé összetett lehetett.



„Mózes könyveinek legrégebbi kézírata”

Törvényhozás az óizraeli jogban

Az alábbiakban az óizraeli jog igen vékony szeletét kívánjuk tárgyalni: a törvényhozás folyamatát, amely azért érdekes, mert igen kevés olyan ókori keleti forrásunk van, ahol a legisláció folyamatáról valaki beszámolt volna. Már pedig igen érdekes kérdés, hogy ki és milyen módon van arra feljogosítva, hogy egy törvénykönyvet összeállítson, s azt kötelezővé tegye egy közösség számára. Az *Ószövetség* sem számol be az említett három törvénykönyv esetében erről, ami persze elég sok fejtörést is okoz a modern kutató számára. S mégis van egy szöveg, amely speciálisan a törvény inaugurációjára vonatkozik; igaz, nem világos, hogy melyik törvénykönyvről lehet szó, de másutt már érveltem azzal, hogy nem lehet mást elképzelni, mint a mi *Pentateuchosunkat*, vagy legalábbis annak valamilyen korábbi formáját.¹⁰ Az persze változatlanul kérdés, hogy mennyiben tarthatjuk történetileg megbízhatónak ezt a szöveget, hiszen a jogi kiértékelés függ a történetiségtől. Annyit azonban bizton mondhatunk, hogy *Nehemiás könyvének* 8. fejezete, amiről szólni akarunk, jól illeszkedik eseményeinek összefüggésébe; hogy úgy mondjuk, a történeti hely korrekt az elbeszélésben – hogy az egyes események kérdésével hogyan állunk, az már más kérdés: a történész mindig ki van szolgáltatva forrásainak! A Neh 8 szövege viszont jól informál bennünket a helyről, a folyamatban résztvevőkről, magukról a cselekményekről, és aztán arról is, hogy a folyamat végén ünnep zárja le az eseményeket. Nézzük tehát ezeket sorban!

1) A hely természetesen a főváros, Jeruzsálem. Igaz ugyan, hogy Nehemiás megérkezése előtt Jeruzsálem nem számított komoly helynek Palesztinában; a Neh 2 leírja, ahogy Nehemiás bejárja a romos város falait, majd pedig megszervezi az újjáépítést (Neh 3–4).¹¹ Arról is értesülünk, hogy korábban a város lakossága igen gyér volt, így gondoskodni kellett a lakosok fővárosba telepítéséről is. A Neh 11 történetileg bizonytalannal még a Neh 8 előtt ment végbe, s az eljárás mai szemmel nézve talán bizarr is: sors húzással döntik el, hogy a lakosságnak egytizede a szent városban lakjon.¹² Összességében látjuk azt az erőfeszítést tehát, hogy Jeruzsálem újra főváros lehessen, s a történeti kutatások jól mutatják, hogy a hazatérők elsősorban Jeruzsálem környékén telepedtek meg,¹³ nagyjából 20 km-es körzetben.

Mindez természetesen roppant érdekes a történész számára, a jogász számára azonban inkább az mondhat sokat, hogy a fővárosban belül is hol található a legisláció helye. Említettük, hogy ez időben anakronizmus lenne a vallási törvény és a szekuláris törvény megkülönböztetése: a kettő egybeesett. Itt is ezzel számolhatunk, viszont ennek hátterén kifejezetten feltűnő, hogy „Mózes törvénykönyvét, amelyet az Úr adott Izraelnek” (Neh 8,1) nem a templomban, hanem a Vízi-kapu előtti téren olvassák fel.¹⁴ Mintha hangsúlyozottan nem vallási törvényről lenne szó, jóllehet a tartalom megnevezése erre utal! Miért nem a templomban? Nos, a válasz egyszerű: a templomba csak a felnőtt zsidó férfi léphetett be. Ez mindmáig így van a zsinagógában is, hiszen a zsinagógát is minimum tíz férfi hozhatja

létre, s a péntek esti imára is tíz férfinak kell összegyűlnie, a nők számától teljesen függetlenül.

Szövegünk tehát határozottan hangsúlyozza, hogy ez az összejövétel nem kultikus, hanem legiszlatív alkalom akart lenni, ahol nem a kultikus tisztaság és megfelelés a fontos, hanem az, hogy a jelenlévők (férfiak és nők egyaránt) meg tudják érteni a hallottakat (Neh 8,2 és 8,3, majd a 8,8 vers is ismételt hangsúlyozza a megértés fontosságát). Anélkül, hogy tagadnánk a liturgia megértésének a fontosságát, annyit mindenképpen mondhatunk, hogy nem ez az elsődleges fontosságú szempont a kultikus alkalmakon való részvételben: rengeteg olyan elem van egy-egy liturgia során, amelynek kialakulását, jelentőségét a jelenlévők nem, vagy csak igen részlegesen értik. Fontos, hogy átérezzék, megéljék a liturgia dramatikus előadását, s részük legyen benne! Jogi folyamatok esetén azonban a megértésről aligha mondhatunk le; jelen szövegünk is ezt hangsúlyozza!

Röviden: az elbeszélés azt a látszatot kelti, hogy ez a folyamat (ha európai analógiát használunk) inkább egy alkotmányozó nemzetgyűléshez hasonlít, nem kultikus gyülekezethez. Az analógiának persze megvan a határa is: az alkotó tagok ezúttal nem aktívak, tehát nem jelentik ki, hogy egyetértenek az elhangzottakkal; sokkal inkább arról van szó, hogy valaki kihirdeti nekik a törvényt, s a jelenlévők dolga egyedül az, hogy ezt tudomásul vegyék.

2) A hely tárgyalásakor már említettük is, hogy a jelenlévők gyakorlatilag az egész izraeli népet képviselték, nem csak a kultuszi gyülekezetet. Régtől fogva feltűnt azonban e szakaszban, hogy maga Nehemiás csak egy rövid említés erejéig jut szóhoz ebben az elbeszélésben: a Neh 8,9 ugyan megemlíti őt, de nem ő a főszereplő. Ez azért érdekes, mert tudomásunk szerint megbízható adat, hogy ekkor ő a Perzsa Birodalom helytartója Jeruzsálemben! Hogyan képzeljük el, hogy az alkotmányozás folyamatában éppen a tartomány első tisztviselője van mellékszerepre kárhozthatva? Az elbeszélés egyébként eléggé bőven említ még szereplőket: a törvényt kihirdető Ezsdrás mellett áll tizenhárom lévita, majd a törvény magyarázatánál újabb tizenhárom lévita nevét olvassuk. Egyáltalán mit kell itt magyarázni? Az alaptörvény kihirdetése és annak magyarázata két különböző aktus; főként ez utóbbi a mi esetünkben talán inkább egy alkotmánybíróság feladata lenne, ha vitás kérdés merül fel.

Minderre talán magyarázatot ad a korábbi történelem. Tudjuk, hogy a lévíták közvetlenül a babiloni fogság után elég kis számban tértek vissza Palesztinába. Ennek oka nyilván az lehetett, hogy míg mindenki másnak megvolt a maga családi birtoka, amelyet igyekezett újra elfoglalni, a lévítáknak nem volt földjük, hanem csak az istentisztelet volt a megélhetésük. Egzisztenciálisan tehát nem látták biztosítva jövőjüket az anyaországban, eleinte ezért nem tértek haza, de ezen éppen Ezsdrás változtatott (lásd Ezsd 8. fejezetét). Viszont azt is tudjuk, hogy már korábban szerepük volt a lokális ügyintézésben, ahogy ezt az 5Móz 18. fejezetéből kiderül – sajnos, hogy ez a passzus a tartalomról semmit nem árul el, hanem csak a lévíták javadalmát rögzíti. Ami pedig a későbbi történetüket ille-

ti: az világos, hogy a Kr. e. 4. században már több rendjük is van, és a második templom liturgiájában kaptak fontos szerepet.¹⁵ A történelmi vonal megrajzolásakor úgy tűnik, helyes adatot láthatunk abban, hogy a léviták hazatérését Egyiptomból Ezsdrás szervezte meg, s első renden azt a szerepet szánta nekik, hogy „Mózes törvénykönyve” kihirdetésénél segédkezzenek.

Bár a Neh 8 nem sok utalást tesz a tartalomra, magyaráz: nem tudjuk konkrétan, mit is olvasott fel Ezsdrás, mégis foglalkoznunk kell ennek hátterén egy kicsit a tartalommal is! Ha tényleg a mózesi törvényről van szó, úgy bizonyosan nem lehetett új ez a tartalom a hallgatóság számára: hosszú évszázadok jogi hagyományát kell feltételeznünk tartalomként (miként ez egyébként a *Pentateuchos* esetében így is van). Miért kell ezt külön még magyarázni is? Európai analógiával élve: megszoktuk, hogy egy törvény mellé néha „végrehajtási utasításokat” is fűznek. A törvényt nyilván a törvényhozó, a végrehajtási utasítást a végrehajtó hatalom szokta tudomásunkra hozni – ám ezek elválasztását a felvilágosodás előtt még naivitás lenne feltételezni! S itt talán érthetővé lesz az is, hogy miért nem Nehemiás a főszereplő, aki egyébként Izrael (azaz mondjuk most már hivatalos nevén: Júda tartománya) hivatalos helytartója.¹⁶ Bizonyosan azért van ez így, mert ez az idézőjelbe tett alkotmányozó népgyűlés nem egy nemzet törvényhozó akaratát juttatta kifejezésre, hanem a perzsa hatóságok döntését közölte: elfogadják Júdát Perzsia hivatalos tartományának, s Nehemiás csak ettől a perctől fogva számít majd helytartónak! A törvény kihirdetése egész nyilvánvalóan azért egy pap feladata, mert a hivatalos törvény Júdában, *bien entendu*: a hivatalos perzsa törvény, azonos az izraeli jogi hagyománnyal.¹⁷ Tudjuk, hogy a meglehetősen nagyvonalú perzsa uralom idején ez általános gyakorlat volt a Perzsa Birodalomban!¹⁸ Ekkor azonban világossá válik, hogy mit kellett magyarázniuk a lévitáknak: arra kellett rámutatniuk, hogy az a bizonyos törvénykönyv, amelynek részleteit persze mindenki ismerte a hallgatóság körében, immár hogyan illeszkedett a perzsa jogrendbe, illetve hogyan kellett azt gyakorolni, végrehajtani ahhoz, hogy mind a zsidó joghagyomány, mind pedig a perzsa joggyakorlat érvényre jusson. Ha szabad így kifejeznünk: a léviták magyarázó szerepe valami olyasmí lehetett, mint napjainkban a jogharmonizáció – amelynek napjainkban virágkorát éljük. Világos, hogy erre a célra Perzsiából érkező, ámde a zsidó jogi hagyományokat jól ismerő személyzetre volt szükség; úgy tűnik, Ezsdrás ezt a személyzetet hozta magával, talán éppenséggel ebből a célból, haza, Jeruzsálembe!

Az eseményeket említve aligha hagyhatunk figyelmen kívül még egy apró, de annál feltűnőbb részletet: a tömeg meghallja a kihirdetett törvényt, és sírva fakad. A léviták csitítják le a népet: rossz reakció, hogy „az egész nép sírt, amikor hallgatta a törvény szavait” (Neh 8,9), hiszen most örülni kell! A tömeg lassan, de megérti, miről van szó, s az emberek hazamennek, hogy „nagy örömmünnepet tartsanak, mert megértették mindazt, amire oktatták őket” (Neh 8,12). Annyi világos, hogy a léviták magyarázó (jogharmonizáló) szerepére nagy szükség volt, az se kétséges, hogy munkájuk sikeresnek bizonyult. Ha viszont maga a

törvény tartalmilag nem új, akkor miért fakadnak sírva a hallgatók?¹⁹ Nyilván nem a *tartalma*, hanem inkább a *jellege* miatt!

A babiloni fogságból hazatértek szűk évszázada óta a restauráció reményében éltek, s a dávidi királyság helyreállítása lebegett célként szemük előtt. Elegendő egy rövid pillantást vetni Haggeus és Zakariás könyveire, s láthatjuk, hogy ez a reménység (a templom újjáépítése mellett) végig ott áll próféciajuk előterében. A templom újjáépítése megvalósult, de Zerubbábel, Sealtiel fia, aki a legitim dávidi király lehetett volna, nyomtalanul eltűnt, s utóda sem akadt! Pedig a Zak 3,8 még Sarjadék néven messiási jellegzetességet is tulajdonít a dávidi királyságnak.²⁰ Ha tehát Ezsdrás a Kr. e. 4. század utolsó évtizedeiben kihirdeti Júda tartományának a törvényét, hogy így mondjuk: kijelenti, hogy hivatalosan perzsa tartomány leszünk, az a régi váradalom összeomlását jelenti: szó se lehet immár a dávidi királyság helyreállításáról; egyetlen királyunk lehet, s ez a perzsa király. Ez lehetett a csalódás oka, s ezen bizonyosan tudtak változtatni a léviták „magyarázatukkal”: nem sírni, örülni kell most, hiszen végre van státuszunk, önállóan élhetünk saját törvényeink szerint saját országunkban. Ki hitte volna ezt korábban! A dávidi királyság helyreállítása késik, de talán nem múlik: a Kr. e. 2. században a makkabeusi királyság határozottan erre a reménységre épített. Az már más kérdés, hogy vajon valóban a régi királyságot sikerült-e két évszázad múlva újjáéleszteni, de az bizonyos, hogy az önálló zsidó államiság visszanyerésében Ezsdrás legiszlációjának döntő szerepe volt.

Egy kínos kérdést mindazonáltal nem kerülhetünk meg, ha a szereplőkről beszélünk: ez pedig éppen a főszereplőt, Ezsdrást magát illeti. A történelmi kutatások viszonylag pozitív véleménnyel vannak Nehemiás személyéről, az általa elvégzett munkáról s könyvének hitelességéről. Ezsdrás személye és könyve mindenesetre nem részesült ilyen pozitív elbírálásban; némelyek még azt a gondolatot is fölvetették, hogy Ezsdrás személye csupán a Kr. e. 2. század fikciója. Az tény, hogy míg Nehemiás arculatát jól körvonalazhatjuk könyvének elbeszélése alapján, addig Ezsdrásnak még a fantomképét se sikerül megrajzolni, annyira összefonódott magával a törvénnyel, amelynek a kihirdetésével foglalatalkodott. Az Ezsd 7 ugyan tudni véli, hogy ki volt Ezsdrás, hiszen származását is közli: papi, sőt főpapi leszármazást tulajdonít neki. Ez azonban kevésbé hihető; a fogság utáni főpapok listáját viszonylag pontosan ismerjük, s ebben Ezsdrásnak nincs helye.²¹ Az viszont tény, hogy Ezsdrásról meglehetősen bonyolult hagyomány alakult ki,²² amelyben szorosan összekapcsolódott magával a törvénnyel, oly mértékig, hogy a kettőt egymástól alig lehet megkülönböztetni. Ezsdrás személyes vonatkozásairól úgyszólván semmit nem tudunk meg, ami legalábbis Nehemiással egybevetve kissé meglepőnek tűnik – ezzel szemben Ezsdrás és a törvény, sőt maga a kánon fogalma is annyira rögzült a hagyományban, hogy még az i.sz. 1. században is a 4. Ezsdrás könyve őt teszi meg Isten kijelentése tolmácsának,²³ hiszen az egész *Ószövetséget* Isten neki diktálja le.

Régebben föltételezték, hogy Ezsdrás foglalkozását tekintve a Perzsa Birodalom írnoke lett volna, hiszen a szó-

fér (írnok) szó konkrétan szerepel is az Ezsd 7,6 versben. Az „írnok” szó azonban itt szintén magára a törvényre, s nem valamilyen pozícióra utal – bizonyosat tehát aligha árul el erről a fontos személyről. A kutatás mégis érdekes Janus-arcot mutat: minél bizonytalanabb magának Ezsdrásnak a személye, annál fontosabb lesz az a funkció, amelyet betölt! Ugyan még az a gondolat is fölmerült, hogy Ezsdrás személye talán fikció (esetleg a görög *alké*, azaz erő, bátorság vagy az ebből képzett Alkimosz név fordítása²⁴), annál fontosabb azonban az a szerep, amelyet vitt. Hogy extrém esetet tételezzünk föl: ha Ezsdrás tényleg egy egyébként ismeretlen személy (pap vagy hivatalnok), akkor a törvény kihirdetésének eseménye tette őt óriássá. Minél kisebb tehát az ő személye, annál nagyobbra nő a törvény inaugurálása.

3) A harmadik témakör kapcsán lehetünk viszonylag röviddek, s utalhatunk egy történeti analógiára. Köztudott, hogy a deuteronomiumi törvényt a Kr. e. 7. század utolsó harmadában Jósias király hirdette ki; nyilván ez a törvénykönyv is régebbi jogi hagyományok összefoglalása volt, ámde egy új szempont szerint: a nemzeti megújulás és a kultuszcentralizáció (a jeruzsálemi templom kizárólagossága) volt a speciális szándéka a reformer királynak. Minderről beszámol a 2Kir 22–23 fejezete. Az érdekes mármost az mindebben, hogy – hasonlóan a fogság utáni legiszlációhoz – itt is egy ünneppel zárul a törvény elrendelése: a 2Kir 23,21–23 versek arról szólnak, hogy a páskát megtartják Jeruzsálemben. Ez azért meglepő, mert korábban a páskaünnep családi ünnep volt, amelyet mindenki saját lakóhelyén, családi körben ült meg; a deuteronomiumi törvény azonban elrendeli, hogy a páskát is csak Jeruzsálemben lehet ünnepelni, így a törvénnyel az elbeszélés tökéletes összhangban van. A szöveg meg is jegyzi: „Bizony nem tartottak ehhez hasonló páskát a bírák ideje óta.” (2Kir 23,22) – mi hozzátehetnénk: egész biztosan a bírák idejében sem! Az ünnep korrekt végbemenetele is a jósiási reformnak köszönhető a szöveg szerint, amit mi úgy értünk: az ünnepet magát is megreformálták a deuteronomiumi törvény által.

Ennek analógiájára érthetjük, hogy miután Ezsdrás kihirdeti a törvényt, szintén egy ünnep következik: a Neh 8,13–18 beszámol a „sátoros ünnep” vagy lombsátrak ünnepe, héberül a szukkót megünnepeléséről. Úgy tűnik, a legiszláció folyamatát mindig egy ünnep zárta le a héber esztétikai érzék szerint. S ismét olvassuk: „Bizony nem tettek így Izráel fiai Józsuének, Nún fiának az ideje óta egészen eddig.” (Neh 8,17). Ez mintha szándékosan még egy generációval korábbra menne vissza, mint a deuteronomiumi páskaünnep, amelyet a bírák korától nem ünnepeltek meg így az izraeliek! Az ünnep hét napig tartott, s ez idő során naponként (bizonytalán liturgikus formában) olvasták a törvényt.

Az elbeszélés kapcsolatban azért két probléma jelentkezik. Az egyik az, hogy a babiloni fogság előtti időből nem nagyon ismert a lombsátrak ünnepe.²⁵ Az egyetlen lehetséges előfordulás a *Bírák könyvében* található (21,15–23), ahol ugyan néven nincs nevezve az ünnep, de a leírás alapján elképzelhető, hogy a szukkótról van szó:

örömünnep körtáncsal, amelyről a szöveg ráadásul meg is jegyzi, hogy évenként megtartott ünnep.

Az elbeszélés azonban nem problémamentes! Egyrészt nagyon is etiológikusnak tűnik, hogy Benjámin törzse azért a legkisebb, mivel egy szexuális bűncselekmény miatt a többi törzs kiirtja a bűnpártolókat. A valóság az, hogy Benjámin törzsének területe is kicsi, nem csak lakosainak száma! A mi elbeszélésünk pedig ehhez függelékként van hozzáillesztve, s azt magyarázza, miért nem halt ki teljesen Benjámin törzse. Kissé illogikus, hogy pont nőket kell elrabolniuk a benjámini férfiaknak; ugyan háborúban szenvednek nők és férfiak egyaránt, mégis a csatározások során inkább a férfiak halnak meg többen; háborúk után általában férfi van kevesebb egy országban. Az elbeszélés egyébként nagyon hasonlít a szabin nők elrablásának történetére, még akkor is, ha direkt kapcsolatot a két történet között nem tudunk megállapítani. Sajnos egyáltalán nem kizárható, hogy egy extrém késői darabban van dolgunk a *Héber Biblia* szövegében, amelynek datálására nem merünk vállalkozni.

Röviden összefoglalva: a jósiási páskaünnep is bizonyos más volt, mint a családi környezetben megült korábbi páskaünnep, hiszen ezúttal nemzeti összefüggésben, a jeruzsálemi templomban tartották meg. A perzsa kor legiszlációja lezárásaként tartott ünnep pedig lehet, hogy teljesen új volt, de ha nem, akkor is újszerűen hathatott egy régi, immár feledésbe merült ünnep felújítása. Az bizonyos, hogy a következő két évszázadban a lombsátrak ünnepének fontossága még a páskáét is felülmúlta. Különösen azok részesíthették előnyben, akik a görög-római vallással való hasonlóságot hangsúlyozták, s érdekes módon a Dionüosz-kultusszal való hasonló vonást emelték ki: a körmenetet, a borostyánnal megkoronázást. A Kr. e. 1. század közepén a Marcus Scaurus (Pompeius egyik hadvezére) által támogatott II. Hürkánoszt úgy ábrázolja egy érme mint *Bacchius Iudaeus*, azaz zsidó Bacchus-követő!²⁶ S talán ez is lehetett az ünnep népszerűségének vége is: éppen ezért utasították el sokan a hithű zsidók közül a lombsátrak ünnepének elsőségét; az bizonyos, hogy az i. sz. 1. századra már visszaállt a páskaünnep régi tekintélye. Számunkra itt most talán csak annyi a fontos, hogy a törvényhozás folyamatának lezáró aktusa egy új vagy legalábbis újszerűnek tűnő ünnep volt, amelyet aztán évenként megtartott az a közösség, amely magára nézve kötelezőnek ismerte el a törvényt. Ezzel garantálták, hogy a törvény ne csak megtartva, hanem celebrálva is legyen.

Záró megjegyzésként arra hívjuk fel mindenképpen a figyelmet, hogy egy olyan legiszláció dokumentumát tárja elénk a Neh 8, amely hosszú időre: évszázadokra meghatározta az izraeli társadalmat. Nyilvánvaló, hogy a mai törvényhozás rövidebb távra tervez! Ennek ellenére remélhetjük, hogy ez ősi dokumentum kiértékelése, adott esetben tanulságainak felhasználása szakértő jogászok által megtörténhet – a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának és Hittudományi Karának közös, interdiszciplináris kutatása tehát a legszebb reményekre jogosít fel minket!

KARASSZON, ISTVÁN

Gesetzgebung im alten Israel

(Zusammenfassung)

Der Beitrag will die interdisziplinäre Forschung von Juristen und Exegeten fördern. Aus diesem Grunde erwähnt sie zuerst die Hauptgebiete, wo die Zusammenarbeit fruchtbar sein kann: die legislativen Texte aus dem alten Orient, die Gesetzbücher innerhalb des Alten Testaments, die Rechtssätze in den prophetischen Büchern und die Rechtsorganisation der gesellschaftlichen Einrichtungen. Das Material ist reichhaltig; umso erstaunlicher ist, dass wir wenige Informationen haben über den Vorgang der Legislation im alten Orient. Das 8. Kapitel des Nehemia Buches ist dennoch eine Ausnahme, das

aber manche Probleme für den Exegeten bereitet: das auf dem Platz vor dem Wassertor versammelte Volk ist keine kultische Gemeinde, doch das Gesetz wird vom Priester Esra verabschiedet; die Gelegenheit wird durch das Laubhüttenfest abgerundet. All das kommt der Verabschiedung eines Grundgesetzes nahe – wobei die literarische Formation der Thora, des alttestamentlichen Gesetzes, sowie die Konstitution des Satrapie Jehud eine wichtige Rolle gespielt haben. Die Studie konzentriert sich auf die Fragen, wer, was und wie die Konstitution der nachexilischen Nation vollbracht haben.

KARASSZON, ISTVÁN

Legislation in ancient Israel

(Abstract)

This article aims to support interdisciplinary research between jurists and exegetes. For this reason, it first mentions the main areas where cooperation can be fruitful: the legislative texts from the ancient Near East, the law codes within the Old Testament, the legal codes in the prophetic books and the legal organisation of social institutions. The material is rich; it is all the more surprising that we have little information about the process of legislation in the ancient Near East. The 8th chapter of the book of Nehemiah is nevertheless an exception, but

it poses some problems for the exegete: the people gathered in the square in front of the Water Gate are not a cultic community, but the law is passed by the priest Ezra; the occasion is rounded off by the Feast of Tabernacles. All of this comes close to the adoption of a basic law – whereby the literary formation of the Torah, the Old Testament law, as well as the constitution of the satrapy of Yehud played an important role. The study focuses on the questions of who, what and how the constitution of the post-exilic nation was accomplished.

Jegyzetek

- ¹ Részletekbe itt nem bocsátkozhatunk, hiszen óriási irodalma van ezeknek a törvényeknek! Ha valaki kevésbé jártas még kutatásukban, jól teszi, ha Bruce Wells bevezető áttekintését nézi meg először: WELLS, Bruce: Law and Practice. In SNELL, Daniel C. (ed.): *A Companion to the Ancient Near East*. Oxford et al., 2007. Blackwell Publishing, 199–211. p.
- ² Lásd itt WESTBROOK, Raymond: Cuneiform Law Codes and the Origins of Legislation. In WELLS, Bruce – MAGDALENE, F. Rachel (ed.): *Law from the Tigris to the Tiber. The Writings of Raymond Westbrook, Vol. I. The Shared Tradition*. Winona Lake, 2009. Eisenbrauns, 73–95. p. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781575066370-006>.
- ³ Ez a szempont gyakorlatilag mindenütt fontos, mégis az újabb időben a deuteronomiumi törvény és az asszír nemzetközi jog (vazalusz szerződések) vizsgálata állt a központban. Lásd itt CROUCH, Carly Lorraine: *Israel and Assyrians. Deuteronomy, the Succession Treaty of Esarhaddon, and the Nature of Subversion*. Atlanta, 2014. SBL Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1287mx4>.
- ⁴ Lásd itt leginkább SCHWIENHORST-SCHÖNBERGER, Ludger: *Das Bundesbuch (Ex 20,22–23,33). Studien zu seiner Entstehung und Theologie*. (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 188.) Berlin–New York, 1990. W. de Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110867190>.
- ⁵ A szakirodalom bőséges, de talán a legjobb tanulmányt kiemelhetjük: OTTO, Eckart: *Das Deuteronomium. Politische Theologie und*

Rechtsreform in Juda und Assyrien. (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 284.) Berlin–Boston, 1999. W. de Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110802191>.

- ⁶ A bőség zavarával küzdve ajánlhatjuk itt a Gary N. Knoppers és Bernard M. Levison által szerkesztett kötetet. KNOPPERS, Gary N. – LEVINSON, Bernard M. (eds.): *The Pentateuch as Torah. New Models for Understanding Its Promulgation and Acceptance*. Winona Lake, 2007. Eisenbrauns. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781575065854>
- ⁷ A kép a Mózes könyveinek legrégebb kézírata c. cikk illusztrációjaként jelent meg. *Vasárnapi Ujság*, 1878. (november 10.) 45. sz. 716. p.
- ⁸ Erről a témáról is hosszan lehetne értekezni! Példaként mégis inkább idézzük a Hós 4,2–4 verseket, ahol bizonytalannal egy ősi éthosz, szentenciákban már meglévő jogi hagyomány jut szóhoz. A feltételezhető ősi etikai hagyományhoz lásd McCONVILLE, J. Gordon: *Law and Theology in Deuteronomy*. (Journal for the Study of the Old Testament 33.) Sheffield, 1984. JSOT Press.
- ⁹ Különbözőbb hozzáértés nem kell hozzá, hogy lássuk, nyilván ez a legnehezebb kérdés! Elsősorban azért, mert a források csak áttételesen használhatók fel hozzá, másrészt pedig azért, mert Izrael egy viszonylag későn alakult nép az ókori keleten, s így több történelmi forrásból is táplálkozott jogszokása. Főként a lokális ítélkezés, a papi (szakrális) jog, illetve a központi (királyi) illetékesség kérdése jelenti a legtöbb problémát. Lásd KARASSZON István: Adalékok az